

Cīņa ar dezinformāciju = cīņa ar vējdzirnavām

Vārds “medijpratība” Latvijā tiek lietots apmēram gadus desmit, bet vai esam kļuvuši medijpratīgāki? Viens ir skaidrs, šajā laikā neskaitāmas reizes palielinājies viltus ziņu, dezinformācijas, maldinošu ziņu apjoms, un arvien grūtāk tajā neapjukt. Lai atvieglotu šo procesu, talkā nāk faktu pārbaudītāji. Latvijā pēdējā laikā īpaši aktīvi darbojas Baltijas pētnieciskā žurnālistikas centra “Re:Baltica” faktu pārbaudes un sociālo mediju pētniecības laboratorijas “Re:Check” žurnālisti. Viņu skaidrojumi lasāmi arī “Druvā”.

Pandēmija joprojām aktuāla

Par viltus ziņām, dezinformāciju, medijpratību runājam ar “Re:Check” vadītāju EVITU PURIŅU. Viņa stāsta, ka “Re:Check” projekts sācies 2019.gada vasarā, tolaik bijis ļoti maz sociālo mediju dezinformācijas, tā uzplaukusi “Covid-19” pandēmijas laikā: “Tas bija prātam neapverams kāpums, kopš tā laika jūtams kritums nav bijis. Arī šobrīd aktuāla ir dezinformācija par pandēmijas tēmu, galvenokārt par vakcīnām, cilvēki kaut kā nevar aizmirst to vakcinēšanos.

Mēs šos dezinformācijas, maldinošo ziņu izplatītājus zinām. Ar daļu esam runājuši, protams, ja viņi atsaucas, pārsvarā gan tā nenotiek. Bet vismaz zinām, kas ir šie cilvēki, lai gan dažkārt tie ir kaut kādi mistiski profili feisbukā, citos medijos, un nezinām, kas aiz tiem slēpjas. Pārskatot tur publikoto informāciju, top skaidrs, ka tiek īstenota apzināta maldināšana.

Otrs dezinformācijas vilnis, tomēr ne tik liels kā ar “Covid-19” saistītais, nāca ar Krievijas karu Ukrainā. Skaidri nolasāms, ka tajā valda prokremlisks noskaņojums. Un tur nevar runāt par maldinošu informāciju, tā ir visskaidrākā dezinformācija, un nav zināms, kāpēc šie cilvēki to dara, viņi ar mums nekomunicē. Vai kāds maksā? Iespējams, bet nezinām kas. Vairāk ir kāds cits iemesls? To motivāciju nekad līdz galam neuzzināsim, bet ļaunumu tas nodara.”

Būs jāēd kukaiņi

Viltus ziņu, dezinformācijas izplatītāji savu rūpalu turpina, atrodot arvien jaunas tēmas, ar kurām spēlēties. Pēc E. Puriņas stāstīta, jaunākā tēma ir kukaiņi pārtikā: “Var tikai brīnīties par šo cilvēku izdomu. Viņi pieķērušies Eiropas Komisijas janvārī pieņemtajam lēmumam, ar ko apstiprināti divi jauni kukaiņi, ko drīkstēs pievienot noteiktiem pārtikas produktiem. Nezin kā šie savvērestību teoriju uzturētāji bija palaiduši garām, ka jau 2021.gadā bija pirmais tāds lēmums. Tagad viņi uzsedušies tematam, lai tracinātu cilvēkus, ka sliktā Eiropas Savienība liks visiem ēst kukaiņus. Ar to gribu pateikt, ka patiesībā dezinformācijas nesējiem temati

nav svarīgi, ja ir kāds, ar kuru daļu sabiedrības var “aizķert”, tas tiek likts lietā.”

Var atzīmēt, ka patlaban “Re:Check” mājaslapā lasāmi divi materiāli, kuros tiek atspēkota nepatiesā informācija, kas virmo ap šo tematu.

Cīņa ar vējdzirnavām

Maldinoša informācija ir nepatiesā informācija, kas radīta vai izplatīta nejauši. Arī dezinformācija ir nepatiesā informācija, taču tā ir izstrādāta apzināti ar nolūku radīt kaitējumu. Lai gan ir vairāki sociālie mediji, piemēram, “TikTok”, “Telegram”, tomēr “Facebook”, vismaz Latvijā, ir galvenā platforma, kur publicē maldinošu informāciju un dezinformāciju. Jautāta, vai ar tiem, kuri to izplata, ir iespējams pilnvērtīgi cīnīties, E. Puriņa vaļsirdīgi atbild, ka nē. “Mēs, “Re:Baltica”, esam “Facebook” faktu pārbaudes partneri, mums noslēgts sadarbības līgums. Mums dod pieeju rīkam, kas publiski ļauj parādīt dezinformāciju. Lai arī mūsu pienums ir neliels, tas ir vairāk nekā nekas.”

Ja ir informācijas vakuums, dezinformācijas izplatītāji šo telpu piepilda ar pilnīgiem meliem. Jo cilvēks, kuram acs un prāts nav piešauti atpazīt dezinformāciju, ziņas nepārbaudīs, tas prasa laiku, viņš arī nezinās, kur ko meklēt. E.

Puriņa stāsta, ka pat “Re:Check” dažkārt vajadzīgas vairākas dienas, meklējot informāciju, lasot pētījumus, uz kuru dezinformācijas izplatītāji atsaucas. “Re:Check” rakstus publicē savās vietnēs, citos interneta portālos, ļauj tos izmantot ikvienam medijam. Pirmdienu rītos par to runā Latvijas Radio, cenšoties kļiedēt aktuālākos mītus.

“Jā, tā ir cīņa ar vējdzirnavām, bet nedarīt neko arī nedrīkst. Cik ir mūsu spēkos, tik darām, jo dezinformācijas izplatītāji paši no sevis nepazudīs,” piebilst E. Puriņa.

Ziņu atmasketāju ikdiena

Stāstot, kā tiek pārskatīts plašais informatīvais lauks, “Re:Check” vadītāja norāda, ka pirmām kārtām pārbaudot politiku un citu amatpersonu teikto, raksturo: “Tas nozīmē, ka visu laiku jāseko tam, kas ir Latvijas medijos. Piemēram, ja raidījumā “Krustpunkti” viesojas premjers Krišjānis Kariņš, sēžu un klausos viņa teikto. Tā kā ir pieredze žurnālistikā un esmu sekojusi procesiem, ir par tiem izpratne, ja kaut kas no premjera teiktā aizķeras, piezīmēju, ka to, iespējams, vajadzētu pārbaudīt.

Sekojam līdz publiskajai telpai, skatoties, lai viss politiskais rangs tiktu nosepts. Ir politiķi, kuri rūpīgi piedomā, ko runā, nav populisti, un ir otrs flangis, piemēram, Šlesera partija. Ja lasām, ko viņi raksta sociālajos tīklos, vai klausāmies, ko runā Saeimā, viņi nepārtraukti stāsta kaut kādas muļķības.

Saprotams, politiķi cenšas aizstāvēt savu politiku, bet vai vienmēr to dara ar pamatotiem argumentiem? Lūk, tas ir mūsu mērķis – parādīt sabiedrībai, vai konkrētā politikā izmantotie argumenti ir legāli.”

Otra “Re:Check” faktu pārbaudītāju darba sadaļa ir sekošana līdz notiekošajam sociālajos tīklos, atlasot ierakstus, kas guvuši pietiekami lielu ievērojumu. Ja dalījies pārdesmit vai pat pārsimts cilvēku, to nepārbauda, bet, ja ar kādu

ierakstu dalījies ļoti liels skaits lietotāju, tas noteikti tiek pārbaudīts.

“Tās ir visdažādākās tēmas, arī ļoti konkrētas lietas,” skaidro E. Puriņa. “Teiksim, kad sākās enerģoresursu krīze, ļoti populāra kļuva fotogrāfija, kurai bija pie raksts, ka Gaiļezera slimnīcā radiatoriem uzlikta koda atslēga, lai nevar pagriezt siltāk, ka palātās cilvēkus saldē. Tad ņemam šo fotogrāfiju, sūtām uz slimnīcu, prasām, vai tas atbilst patiesībai, un tad rakstām atspēkojumu. Vai vienkāršais cilvēks pētīs, kā ir ar apkuri slimnīcā? Visticamāk, nē, tāpēc mēs palīdzam tikt skaidrībā.”

Izdevīgie salīdzinājumi

Norādot uz atsevišķu politisko spēku informatīvajām manipulācijām, E. Puriņa atklāj, ka ļoti bieži viņu paustajā nav nolasāms konteksts, patiesie iemesli, kas ļauj viegli visu sagrozīt pašiem vēlamā gultnē: “Ļoti bieži nevar pateikt, ka tur nekas neatbilst patiesībai, ierakstā ir patiesi fakti, bet viss pasniegts pašiem vēlamā gaismā. Ļoti bieži trūkst konteksta, un cilvēki uz šiem izrautajiem faktiem ļoti reaģē. Īpaši tie, kuriem dzīvībai neklājas viegli, kuriem sakrājies rūgtums, viņi taču nepētīs, nemeklēs kontekstu. Ļoti bieži jau ir tā, ka nav tikai balts vai melns.”

Daudzās situācijās vēstījums atkarīgs no tā, ar ko salīdzina. Ja gribam akcentēt, ka Latvijā augsti nodokļi, salīdzinām ar tām Eiropas valstīm, kurās tie mazāki, bet, runājot par zemu dzīves līmeni, salīdzinām ar Skandināviju, nepasakot, ka tur nodokļi vēl lielāki.

“Arī mums nākas atspēkot šādus ierakstus,” saka E. Puriņa. “Ja kāds politiķis apgalvo, ka mums lielākie nodokļi, iedodam kontekstu, kas rāda, ka Ziemeļvalstīs tie ir lielāki, arī Beļģijā, Francijā. Protams, ir valstis, kam nodokļi mazāki.

Vai, ja saka, ka mums ir augstākā maksa par elektrību Eiropā, ņe-

mam “Eurostat” datus, kur skaidri redzams, ka ne tuvu mums nav augstākās. Protams, ja rēķins cilvēkam palielinājies par 200 procentiem, viņam tas ir pārbaudījums un uz tā ir viegli veidot savu politiku. Un šis cilvēks taču neskatīsies, vai tiešām Latvijā cena visaugstākā, jo īsti nezinās, kur meklēt objektīvu salīdzinošo informāciju, tur vajadzīgs arī ekspertu skaidrojums. Tāpēc jūtu, ka mūsu darbs ir vērtīgs, jo ne tikai pasakām, ka tā vai cita informācija ir nepatiesa, bet veicam arī izskaidrojošo darbu.”

Viedoklis vai fakti

Ikdienā nākas runāt arī ar cilvēkiem, kuri, jautāti, kāpēc dalījies ar nepatiesu, sagrozītu informāciju, saka, ka ir taču arī tāds viedoklis. E. Puriņa aicina nodalīt cilvēka viedokli no faktiem: “Ja tas ir tikai viedoklis, neko nevaram iebilst. Teiksim, kāds raksta: “Es domāju, ka vakcīnas nav labas, ka nevajag savu ķermeni piesārņot!” Labi, tas ir tavs viedoklis, bet ļoti bieži šie viedokļi pamatoti ar kādu informāciju, faktiem, un to varam pārbaudīt. Ar to gribu teikt, ka viedoklis no fakta atšķiras.

Piemēram, politiķis Aleksejs Rosļikovs savā “TikTok” kontā stāsta, ka Latvija kopš pagājušā gada pavasara pati saražo vairāk elektroenerģijas, nekā patērē, tad kāpēc esam tajā biržā, kāpēc Eiropas Savienība liek nodot kopējā tīklā un tad dārgi pirkt atpakaļ. Viņš tur rāda arī kaut kādas tabulas. Viedoklis vai fakti? Viedoklis, ka Eiropas Savienība ir sliktā, tāda ir viņa partijas nostāja, bet var taču viegli pierādīt, ka viņš runā vislielākās muļķības. Latvijas hidroelektrostacijās pieņemamu elektrību saražo tikai palu laikā. Pat liekot klāt to, ko saražo TEC un citur, gada laikā nodrošinām labi ja 70 procentus no nepieciešamā. Tātad pārējais ir jāiepērk.”

Kā sasniegt īstos?

Lielākā problēma, un tā esot visiem faktu pārbaudītājiem, cik lielu auditoriju viņi spēj sasniegt. Nesēn kāds pētījums parādījis, ka apmēram 70 procenti par faktu pārbaudi ir dzirdējuši, no tiem 40 procenti šo darbu uzskata par vērtīgu.

“Tas liek domāt, ka nav pavisam slikti, bet varētu gribēt vēl vairāk,” saka E. Puriņa. “Protams, tos, kuriem tas būtu visnoderīgāk, tie, kuri visu informāciju rod sociālajos tīklos, mūsu ziņas nesāņem, viņu burbulī nevaram iekļūt. Tiesa, sadarbībā ar “Facebook” ir iespēja, ja ir nepatiesā informācija, kam klāt esam pielikuši savu skaidrojumu, to saņem ikviens, kurš dalās ar nepatieso informāciju. Vai viņi izlasa, nezinu, bet ir dota iespēja. Taču lielākā problēma, ka fakti pārbaude nesasniedz tik daudz cilvēku kā dezinformācija.” □

Lappusi sagatavojis
JĀNIS GABRĀNS

Projektu finansē
Mediju atbalsta fonds
no Latvijas valsts
budžeta līdzekļiem

MAF
Mediju atbalsta fonds

Mediju atbalsta fonda ieguldījums no
Latvijas valsts budžeta līdzekļiem.
Par saturu atbild projekta īstenotājs
izdevniecība SIA “Cēsu Druva”.

UZZIŅAI

Re:Check uzdevums ir gādāt, lai sociālo tīklu laikmetā cilvēki saņemtu patiesu informāciju. Tiek pārbaudīts, vai patiesībai atbilst politiku, amatpersonu un citu viedokļu līderu publiski pausti izteikumi, dažādu organizāciju paziņojumi un sociālo tīklu vietnēs izplatītas ziņas.

Re:Check pārbaudīto faktu vērtējumam izmanto piecas iespējamās atzīmes:

■ **Patiesība** – apgalvojums atbilst patiesībai, izteikums ir precīzs un faktoloģiski pierādāms.

■ **Tuvu patiesībai** – apgalvojums ir lielākoties paties, taču ir pieļautas sīkas neprecizitātes.

■ **Puspatiesība** – apgalvojums satur gan patiesu, gan nepatiesu informāciju, daļa fakti ir noklusēti.

■ **Drīzāk nav taisnība** – apgalvojumā ir kriptā patiesības, taču nav ņemti vērā būtiski fakti un/vai konteksts, līdz ar to izteikums ir maldinošs vai ārpus konteksta.

■ **Nav taisnība** – apgalvojums neatbilst patiesībai, tam nav pierādījumu, izteikuma autors melo vai neapzināti maldina.

■ **Trūkst konteksta** – tiek salīdzinātas nesalīdzināmas lietas, izteikums ir pretrunā ar paša iepriekš teikto vai darīto vai trūkst būtiskas papildu informācijas.